

Пътища в рецепцията на Елиас Канети

Пенка Ангелова

Теоретичният труд *Маса и власт*¹ е произведение, на което много автори се позовават, но което е най-малко изследвано като цялост. Това се дължи предимно на споменатата вече причина, че поради атрактивността на теорията не се обръща внимание на формата на изложението, въпреки че също като „игра на стъклени перли“, Какания или „мъжът без свойства“ и това заглавие е навлязло в широките политически и журналистически среди и се цитира и без познаване на цялостния текст. Това са опасностите на прекалената популярност на някои образи, които напускат сферата на собствената си образност и навлизат в сфери, чужди на същността им. С една дума, модерно е да се говори за *Маса и власт*. Именно за това е наложително и необходимо това произведение на Канети да бъде изследвано в неговата цялост и вътрешни взаимосвързки.

Единственият опит за компактен анализ на *Маса и власт* е монографията на Петра Кунау „*Маса и власт* в историята. Към концепцията на антропологичните константи в произведението на Елиас Канети“ (1996).

Интерпретациите на *Маса и власт* могат да се разделят на четири направления, които можем да характеризираме като:

- приложни или иманентно поетически интерпретации, при които резултати или инструментариумът на *Маса и власт* се прилагат при интерпретацията на другите произведения на Канети
- обществено приложни (рецепционно-естетически и рецепционно-политически, а също и социалноисторически ориентирани),
- продукционно-естетически (генетични)

¹ **Elias Canetti**: *Masse und Macht*. Carl Hanser Verlag München 1976, т. 1 и 2. Цитатите и съпровождащите ги страници в текста са от това издание. Подчертаванията в цитатите са от Канети.

– и структурно-функционални анализи.

Естествено това е едно разделение, при което границите не са строго очертани и анализите и интерпретаторите не се придържат стриктно към това фиктивно разделение. Особено между иманентно приложните и структурно-функционални анализи могат да се наблюдават преходи, при които опитът и заключенията от структурно-функционалния анализ на *Маса и власт* се прилагат върху други произведения или пък при структурно-функционалния анализ се използват приложни есета и записки на Канети, както това става при Дагмар Барноу, която разглежда *Маса и власт* заедно със *Записките*²

1. За **иманентно поетически** ориентирани анализи е дал тон още първият изследовател на творчеството на Канети в Германия Дитер Дисингер с дисертацията си *Обособяване и масова психоза. Романът на Елиас Канети „Заслепението“*, като прилага теорията на Канети като интерпретационен инструментариум за интерпретацията на романа. По този начин той предлага една интересна и продуктивна интерпретация на *Заслепението*, без да обхваща цялостно изказа на *Маса и власт*, а само частично, като опора за интерпретация. Също и Дейвид Робъртс³ предлага прочит на *Заслепението* като фикционален *предтеча* на *Маса и власт* и интерпретира с текстиманентна последователност, извличаща херменевтичния си инструментариум от теоретичното произведение на Канети. Този тип анализ е намерил място и при други автори, като отделни пасажии и заключения от *Маса и власт* се прила-

² **Dagmar Barnouw**: Elias Canetti. Stuttgart Metzler 1979. Съответната глава в третата част на изследването се казва „Маса и власт / Записките: Превращение и значение. 44-79.

³ **David Roberts**: Kopf und Welt. Elias Canettis Roman 'Die Blendung'. Aus dem Englischen übersetzt von Helga und Fred Wegner. München Carl Hanser Verlag 1975.

¹² In: Tod und Verwandlung in Canettis Masse und Macht. Canetti-Symposium. Hg. John Patillo-Hess. Wien Löcker Verlag 1990.

гат към отделни произведения, така да се каже, като „археология” на техните образи и идеи. Този интерпретационен метод крие опасността да се подминат други литературно-поетични връзки поради прекалена фиксация върху *Маса и власт* и творчеството на Канети да се превърне в някакъв вид онагледяване на отделни теоретични прозрения. Други приложни към творчеството анализи: Youssef Ishaghpour: *Маса и власт в творчеството на Елиас Канети*⁴

По отношение на биографично ориентираните интерпретации на *Маса и власт* Кристоф Менке забелязва:

„В светлината на късните автобиографични книги на Канети неочаквано и *Маса и власт* се превръща в автобиографичен документ: в израз на преживяванията на нейния автор.”

След което, цитирайки Канети, предупреждава:

„Автобиографичното разлагане и разпадане на неговите текстове в отделни преживявания принадлежи към явленията, които самият Канети оборва като „психоаналитична зараза” (AS 138).

Тъй като по този начин всичко, което се случва, бива обезвредено от „мотивите, които веднага са налице за тази цел” (icid.): Психологично-биографичният анализ разлага силата на мотиви, съдържанието на преживявания, значимостта на историйки.”⁵

2. За обществено-приложните анализи могат да се приведат като пример преди всичко организирани от Джон Патило-Хес и дружеството за **Маса и власт** симпозиуми, които представляват ежегоден сборен пункт за обмяна на идеи по различни глави от *Маса и власт*. Там се канят известни учени, писатели, публицисти, политици, теолози, чрез които проблематиката привлича по-широка публика и същевременно попада в полето на междудисциплинарността. Приносът на тези симпозиуми за популяризирането на твор-

⁵ **Christoph Menke:** Die Kunst des Fallens. Canettis Politik der Erkenntnis.(Изкуството на падането. Канетиевата политика на познанието) В: Einladung zur Verwandlung. Essays zu Elias Canettis *Masse und Macht*. Hg. Michael Krüger. Carl Hanser Verlag München Wien 1995. 38 und 39.

чеството на Канети е огромен и те постигат това, което се очаква от една философия – нейното приложение и „верификация“ в общественения опит. Въпреки това част от докладите на тези симпозиуми остават на повърхността и спектакулярността, една опасност, която е налице във всички начинания с широк обществен форум. В някои от докладите се откъсва отделна идея от връзката ѝ с произведението и истинността и се прилага и проверява в обществената действителност. Тази рецепционно-естетическа и рецепционно-политическа тенденция на интерпретиране е характерна и за доста други изследвания. Подобен тип интерпретация предлага Карл Маркус Гаус в *Митът за Косово поле*⁶, като представя *Маса и власт* като болезнено актуално четиво, спомагащо да се „разчетат“ събитията от деветдесетте години в Сърбия и водените от нея войни. Този „специален случай“ в интерпретацията на Гаус се превръща в „европейски модел“ за ксенофобия и нейното поддържане чрез „масите на мъртъвците“. Други обществено и политико-приложни интерпретации са на Дурс Грюнбайн⁷ „Ние, бушмените. Спомени за едно четиво“, който прилага ценностни категории към бушмените, чужди за творчеството на Канети, в статията на Джеръми Адлър⁸, „Щастливката. Ролята на театъра при нежната революция в Чехословакия“, както и в доклада на Карл Маркус Михел „Мълчанието на властта“⁹ или на Бернд Видиг¹⁰ „Ежедневни скокове. Елиас Канети и инфлацията“ и при Едгар Пил¹¹ „Властта лежи в развалини“ и „Когато писателите лъжат“ и др.

2А. Специална форма на приложна рецепция представлява допълващата рецепция. Тук се имат предвид опити да се продължат теоретичните наблюдения на Канети и да се допълнят чрез новия опит на истори-

⁶ **Karl Markus Gauß:** Der Mythos vom Amselfeld. (Митът за Косово поле) In: Einladung zur Verwandlung. Hg. Michael Krüger. Carl Hanser Verlag 1995, 512–523.

⁷ **Durs Grünbein:** Ние, бушмените. Спомени за един прочит. В: Einladung zur Verwandlung, Hg. Michael Krüger. Carl Hanser Verlag 1995, 29–38

⁸ Пак там, 545-573;

⁹ Пак там 433-472.

¹⁰ Пак там, 128-151.

¹¹ **Edgar Piel:** Die Macht liegt in Trümmern. Ein Versuch zur sozialpsychologischen Aktualität von Canettis Masse und Macht. In: Tod und Verwandlung. Hg. John Pattillo-Hess. a.a.O. 107–116. ders. Wenn Dichter lügen. Literatur als Menschenforschung. Edition Interfrom Zürich 1988.

ята. Не се има предвид просто прилагането и попълването на „празните места“ с примери, а и откриването на нови понятия, като например понятието **разлагане на властта** от Карл Маркус Михел¹². Върху примера на осем случая Михел наблюдава симптоми на „разлагане на властта“: 1. Случаят с гордия владетел на ацтеките, Монтесума, който той определя като „гносеогенен упадък“, идващ от духа и лудостта (В.21); 2. Случаят на *evocatio*, привличане или призоваване на богове и божества на вражеската страна; 3. Убийството на господар след дълго господство и още по-големият скандал, че други господстващи като Хитлер, Сталин и Саддам не биват убивани; 4,5,6,7. Случаи на изчезване на властта на Савонарола и Робеспьер и „странният край“ на революцията от 1848 година в църковен хорал „В Христос е нашето упование“ („Jesus meine Zuversicht“) и т. нар. супермаркетна революция от 1989. И накрая като осми случай един литературен пример: сриването на един идол за Кафка – Рудолф Щайнер. Всички те според Михел са доказателство за архаичен модел, който може да се приеме като допълнение на теорията на Канети. Друга допълваща интерпретация предлага студията на Рита Бишоф „Властнически театър. За връзката между съдба и политика“¹³. Като изхожда от характерната за Канети аналогия между театрална теория и теория за маса и власт, Бишоф проследява промените на метафората на театъра в държавните теории и политическия опит.

3. Третата интерпретационна линия на **продукционно-естетически**, генетически анализи допринася за историческото разбиране на теоретичното творчество на Канети в два аспекта: от една страна, във философско-исторически план интертекстуално се проследява генезисът на отделни идеи у Канети във връзка с други мислители от Античността до съвременността

¹² **Karl Markus Michel:** Machtverfall (Разлагане на властта). In: Der Stachel des Befehls. Hg. John Pattilo-Hess. Löcker Verlag, Wien 1992. 19–33.

¹³ **Rita Bischof:** Über das Verhältnis zwischen Schicksal und Politik. In: Der Stachel des Befehls. Hg. John Pattilo-Hess. Löcker Verlag Wien 1992. 33-44.

(Benedikt¹⁴) или се търсят връзките и сродствата му със съвременни мислители като Хана Арент, Мишел Фуко (Urs Marti)¹⁵ и Батай (Rita Bischof)¹⁶. От друга страна, се изследва творчеството на автора в биографично-исторически план. Към този тип интерпретации самият Канети значително допринася с автобиографиите си, които могат да се разглеждат не само като „археология на *Заслепенето*“, както беше забелязал Гералд Щиг, а също така и като археология на *Маса и власт*. Този биографичен подход може да бъде много продуктивен, когато бъде сравнен с биографичния опит и на други автори и по този начин даде своя принос към историографията, както прави това Гералд Щиг с книгата си „Плод на огъня“ на примера на пожара от 1927 година пред съдебната палата във Виена¹⁷.

4. Структурно-функционалният анализ, който изследва произведението в неговата цялост, неговите структури и принадлежащите към тях функции, е бил използван досега най-малко по отношение на теоретичното творчество на Канети. Докато за романа и за драмите има многобройни монографии, за *Маса и власт* има само една монография, а в останалите интерпретации *Маса и власт* бива изследвана или частично, или в контекста на цялото творчество.

Хансякоб Верлен например иска да чуе „гласът на индивида“ в телоса на *Маса и власт* и резигнира пред заключението, че „индивидът е изчезнал“ и че не може да се открие концепция за алтернативен обществен ред¹⁸. Дагмар Барноу от своя страна налага понятието „поетическа антропология“, като изхожда от начина на представяне и необходимостта от някаква класи-

¹⁴ **Michael Benedikt**: Die Blendung der massenhaft verfehlten gesellschaftlichen Synthesis. В: Масите и историята. Поредица на Международно дружество Елиас Канети, т. 2, Университетско издателство Рьориг Германия 1997, 11-28.

¹⁵ **Urs Marti**: Canettis Begriff der Macht im Lichte der Auffassungen von Hannah Arendt und Michel Foucault. In: Verwandlungsverbote und Befreiungsversuche in Canettis *Masse und Macht* Hg. J. Patillo-Hess, Löcker Verlag, Wien 1991. 86-94.

¹⁶ **Rita Bischof**: Ausschluß und Einverleibung. Bataille und Canetti im Vergleich. In: Tod und Verwandlung a.a.O. 12-24.

¹⁷ **Gerald Stieg**: Frucht des Feuers. Canetti, Doderer, Kraus und der Justizpalastbrand. Edition Falter im OBV, 1990.

¹⁸ **Hansjakob Werlen**: Ohnmächtige Hoffnung. Die Stimme des Individuums in *Masse und Macht*. In: Einladung zur Verwandlung. 159 u.161

фикация, в която да влезе теорията на Канети, и подрежда по този начин творбата в междинната зона между поезия и наука. Също и в последната си книга *Елиас Канети. Въведение*¹⁹ тя дава преглед на темите и мотивите в творчеството на Канети, които взема от цялостното творчество, без да се спира на някаква интерпретация.

По съвсем нов път тръгва Петра Кунау²⁰, като открива при формирането на понятията у Канети влияние на физиката и химията и зад закономерностите на масите и властта – връзката между физика и психология. В контекста на теорията за относителността и количествената теория и тяхното значение за научнопознавателния процес и методологията в природните науки Кунау наблюдава при Канети извличане на понятия от областта на физиката: маса и гравитация, разтоварване и електричество, отворени и затворени маси, масови кристали и агрегатни състояния на материята, маса и ентропия, системи на двойни маси, увеличаваща се хайка и силово поле и др. За съжаление обаче тя не съумява да се възползва достатъчно от възможностите на този подход за разкриването на деконструктивистичните подстъпи на Канети, а разкрива само привидните му недостатъци с оглед на историческо-философската и етична проблематика. След това тя изпробва понятието на масата на примера на историческите дадености – масовата структура на Германия и унищожението на евреите по време на Втората световна война, за да докаже по този начин недостатъците на този тип интерпретация²¹.

¹⁹ **Dagmar Barnouw:** Elias Canetti. Zur Einführung. Junius Verlag, Hamburg 1996.

²⁰ **Petra Kuhnau:** Masse und Macht in der Geschichte. Zur Konzeption anthropologischer Konstanten in Elias Canettis Werk Masse und Macht. Würzburg 1996.

²¹ Срв. **Kuhnau:** бел. 28, стр. 96: „Тъй като психологията на масата и на индивида бива редуцирана върху областите на емоции (страх от докосване, чувство за масата и за количествеността) и нагони, напр. "масовият нагон" като влечение на индивида към масата и като влечение на масата към растеж и трайност, и по този начин бива концентрирана върху несъзнателната и полусъзнателна част на човешката психика, тя бива подчинена на масово-енергетичните процеси.

Придавайки първостепенно значение на природонаучните познавателни и описателни способности, насочени единствено към законите на масата и тяхната обратна връзка с антропологичните константи, както и с влеченията и емоциите в областта на психологията на масата и индивида, авторът по особен начин ограничава познавателните и описателни възможности и произхождащите от тях възможности за историческофилософски и етически концепции.”

Много по-интересно би било да се проследи именно обогатяването и разширяването на антропологичните изследвания чрез този природонаучен подход. В този смисъл в настоящото изследване няма да се счита за недостиг фактът, че Канети разглежда човешката маса (обществени и цивилизационни фигурации) като част от по-голямата маса на Вселената, която се подчинява на същите закони. Традиционното разделение на човека на физическо (и по този начин природно) и мислещо, рефлектиращо, създаващо артефакти разумно същество и произхождащото от това разделение на науките за човека може да бъде снето по този начин и да се потърси по-комплексен подход в изследването на човека. В този смисъл и подходът на Канети в *Маса и власт* може да се разглежда като деконструкция на традиционните хуманитарни понятия за маса и власт и като опит те да бъдат реконструирани във връзките им с природата. През зимната нощ на 1924 година, вървейки и препъвайки се по Алзерщрасе и загледан в небето над Виена, студентът по химия Канети е почувствал аналогията между физическата и човешката маса, власт и сила и е посветил на тази връзка цялото свое творчество в смисъла на търсене на нов поглед върху историята и нова етика. Творчеството на Канети се разглежда от изследователите на Канети като „поетическа антропология” (Д. Барноу) или като творчество, намиращо се „между чекмеджетата на различните научни дисциплини”, което по „необичаен начин свързва разминаващите се достижения на социологията, етологията, биологията, етнологията, психиатрията, психологията и философията” и предявяващо претенции към „универсалност, към премахване на разделението и раздалечението на научните области”²². Както забелязва Ендре Киш, Канети в *Маса и власт* взема „нововъзникналите масовопсихологически понятия от двадесетте години като повод не само за преосмисляне, но и за пре-

²² Klaus Peter Zepp: Privatmythos und Wahn. Das mythopoetische Konzept im Werk Elias Canettis. Frankfurt am Main 1990. 3f.

устройство на общочовешката история. Това преустройство можем да определим с терминологията на нашето време като 'реконструкция'²³.

²³ **Endre Kiss:** Elias Canettis 'Masse und Macht' in methodischer Sicht. In: Penka Angelova/Emilia Staitscheva: Autobiographie zwischen Fiktion und Wirklichkeit, Schriftenreihe der Elias-Canetti-Gesellschaft, Bd.1. 223-232.